

БАГАНОВА Ірина

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Харківський національний економічний університет
імені С.Кузнеця

ФОРМИ ВЛАСНОСТІ ДРЕВНЬОМУ РИМІ ТА СПОСОБИ ЇХ ЗАХИСТУ

Найдавнішим та єдиним видом права власності у Стародавньому Римі було право квіритської власності. Воно регулювалося нормами квіритського права (*jus civile*), захищалося позовами і характеризувалося такими ознаками: його суб'єктами були лише римські громадяни - квірити; об'єктами були речі, що манципувалися; суворо встановлені способи набуття цього права: манципація (*mancipatio*) та поступка права (*in jure cessio*).

Квіритське право власності було суто римським, національним, мало замкнутий, консервативний характер. Поки Рим являв собою державу-місто, воно відповідало внутрішнім потребам держави та рівню розвитку майнових відносин. Але з виходом Риму за межі своїх міських стін квіритське право власності стало перешкодою у розвиток не лише цивільного обігу, але й самого права власності [1, с. 11].

Тому з розвитком товарно-грошових відносин поряд із правом квіритської власності виникло бонітарне (преторське) право власності. Воно виникало при відсутності будь-якого із ознак, що були характерні для квіритського права власності (наприклад, недотримання обряду манципації при відчуженні речі). Якщо річ набувалась без дотримання манципації, то право власності до набувача не переходило. Відчужувач речі

залишався квіритським власником, а набувач ставав тільки добросовісним володільцем речі [2, с. 322].

Право квіритської власності останній отримував лише після придбання давності (один рік для рухомих речей і два роки для нерухомих). Відчужувач речі виходячи з формально збереженого його права квіритської власності міг витребувати продану їм річ, не дивлячись на те, що вона фактично була передана продавцем покупцеві, і продавець отримав неї обумовлену ціну. У силу формалізму римського цивільного права ця вимога задовольнялася. Крім того, покупець у разі втрати або викрадення у нього придбаної речі не мав можливості пред'явити власний позов. Претор, виявивши таку невідповідність норми цивільного права таким складним фактичних відносин, вчинив дії для усунення цього протиріччя [2, 329-331].

Таким чином, хоча річ, що манципується, придбана з порушенням правил, не ставала квіритською власністю, вона визнавалася складовою майна набувача (*in bonis*). Такі придбання пізніше стали називати бонітарною, або преторською власністю.

Таке право власності визнавалося та захищалося преторським едиктом, хоча не мало визнання з боку норм консервативного квіритського права. Бонітарне, або преторське право власності протиставлялося праву квіритської власності.

За словами римського юриста Гая, стався розподіл права власності. Одна особа могла бути власником з права цивільного (квіритського), інше - по праву преторському. Однак всі реальні вигоди та повний захист права власності були надані бонітарному власнику. Право квіритського власника стали називати «голим» правом. Тим самим претор визнавав таким, що втратив значення, поділ речей на манциповані і

неманциповані. Манципація як спосіб набуття права власності також фактично скасувалась.

Таким чином, було усунуто формальні обмеження права квіритської власності, і паралельно виникло право бонітарної власності. В класичному римському праві право квіритської власності та право бонітарної (преторської) власності існували паралельно. У подальшому роздвоєння права власності стало номінальним, а у Кодексі Юстиніана взагалі усунуто.

Право власності переґрінів розвивалося одночасно з преторським, але виділилося в особливий вид, так як переґріни мали особливий статус, зокрема мали менший обсяг прав, ніж римські громадяни (квірити). Право власності переґрінів регулювалось нормами права народів (*jus gentium*).

Право провінційної власності. З веденням загарбницьких війн та розширенням території римського держави виникло право власності на землі у провінціях. Землі підкорених Римом народів не належали до манципованих речам і, отже, не могли бути предметом права квіритської власності. Землі в провінціях ставали власністю римського народу, сенату чи імператора, тобто ставали державними. Фактично земельні наділи перебували у користуванні колишніх власників - провінціалів [3, с. 92].

У класичному римському праві паралельно існували різні види права власності. Виникнення права власності конкретної особи на певну річ римські юристи пов'язували зі способами набуття права власності та титулом набуття. Під способами придбання вони розуміли факти, настання яких призводить до виникнення права власності у конкретної особи. Титулом придбання називали юридичні факти, що є правовою основою виникнення права власності.

В римському праві з найдавніших часів усі способи

набуття права власності поділялися на два види - первісні та похідні.

Первісні способи - це способи набуття, за яких право власності набувача виникає або вперше, чи незалежно від волі попереднього власника.

До первісних відносили такі способи: захоплення безхазяйної речі (заволодіння) - *occupatio rei nullius*. У Законах XII таблиць було закріплено правило: річ, не вилучена з обороту, але й не має власника, надходить у власність того, хто перший її захопить (заволодіє) з наміром привласнити собі. Нічийна (безхазяйна) річ слідує за першим, хто її захопив. До таких речей відносили: речі, що не мають власника (дикі тварини, риба у річці, ягоди у лісі); речі, кинуті власником, тобто ті, від яких він відмовився.

Але не можна змішувати викинуті речі з втраченими. Власник, втратив володіння річчю, не втрачає права власності на неї. Тому втрачені речі не можуть бути об'єктом захоплення, оскільки є нічийними

Питання про те, в якому випадку слід визнати річ покинутою або втраченою, вирішувалося на підставі аналізу обстановки кожного конкретного випадку. Якщо особа знаходила якусь більш менш цінну річ, то слід вважати, що річ втрачена. Особа, яка знайшла втрачену річ, мала бути шукати її власника, інакше ця особа визнавалася злодієм. Витрати, пов'язані із зберіганням речі і пошуком її власника, особа вправі було покласти на останнього, при цьому спеціального винагороди за знахідку римське право не передбачало; вороже майно [2, с. 329-331].

Особливий правовий статус визначався для скарбу. За загальним правилом, захопані речі взагалі продовжували перебувати у власності тієї особи, яка їх заховала. Але якщо

речі сховані так давно, що невідомо ким і коли це зроблено, і немає можливості встановити і знайти їх власника, вони визнавали скарбом (*thesaurus*). У стародавньому праві скарб визнавався складовою частиною речі, в якій він захований, і тому належав її власнику. Але в класичному праві було встановлено нове правило: половина скарбу надходила у власність того, хто його знайшов, а друга половина - власнику речі, в якій був прихований скарб.

Переробка речей (*Spedficatio*) - створення з чужих матеріалів нової речі (наприклад, виготовлення вина з чужого винограду, вази з чужого металу, меблів з чужих дошок). Якщо і працю, і матеріал належали одній особі, питання про право власності вирішувалося просто. Але якщо переробці зазнав чужий матеріал, то виникало питання: кому належить право власності на створену річ - власнику матеріалу чи виробнику?

Питання про право власності вирішувалося класичними юристами по-різному. У законодавстві Юстиніана це питання було вирішено наступним чином. Якщо, попри переробку, річ можна повернути в початковий вигляд (наприклад, вазу з металу переплавити в злиток металу), річ належить власнику матеріалу. Якщо ж це неможливо, річ стає власністю того, хто зробив переробку (специфіканта). Але він повинен був відшкодувати власнику матеріалу його вартість. За правом Юстиніана специфіканти ставали власниками і в тому випадку, якщо до чужого матеріалу додав свій власний.

Поєднання (*accessio*) та змішання речей (*commixtio*). Маються на увазі різні випадки поєднання речей, що належать різним власникам. Римські джерела мають багату казуїстику даному питанню та наводять різні варіанти поєднання та змішування речей. Так, рухомі речі можуть поєднуватися за допомогою змішування сипких предметів (наприклад, зерна) та

несипких предметів (дорогоцінний камінь у чужій обручці, вишивка на чужій сукні). Можливе поєднання рухомої речі і нерухомої (засівання зерна на чужій ділянці). В римських джерелах є приклади поєднання і нерухомих речей: нашарування, що збільшило берег; утворений у річці острів. Поєднання речей мало місце у випадках, коли одна річ поглиналася іншою так, що перетворювала всю складову частину і самим втрачала своє самостійне існування, отже, надходила у власність того, кому належала основна річ.

Власник колоди не мав права вимагати його назад, поки воно становило частина будинку. Поєднання мало місце у випадках посівів, насаджень, зведення будівель на чужій землі - все це прирощення землі і за римським правом належить власнику землі. Сюди ж належали намівання земель до річкових берегів.

Змішування речей - це таке їх поєднання, коли неможливо встановити, яка з них поглинула іншу. В результаті змішання однорідних речей виникало право спільної власності двох чи кількох осіб.

Передача речі (traditio) була найважчим і найпоширенішим способом набуття права власності. Не всяка передача речі вела до переходу права власності. Коли власник віддавав свою річ на зберігання, в користування, він також робив передачу, але в цих випадках передача не супроводжувалася переходом права власності.

Отже, передача передбачала поєднання двох умов. По-перше, була потрібна сама передача речі - фактичне вручення її з рук відчужувача в руки набувача або відповідну символічну дію, що свідчить про передачі (наприклад, вручення ключів від проданого будинку). По-друге, передача речі повинна бути здійснена на справедливій підставі - при взаємній волі сторін на

відчуження та придбання, вираженої в договорі (купівлі-продажу, дарування, міни).

Проте, з плином часу, традиція набула ширшого застосування, охопивши все майно та поширившись на всіх суб'єктів права. Фінальною точкою цієї еволюції стало її закріплення в Кодифікації Юстиніана де, завдяки своїй прозорості та практичності, цей спосіб був офіційно визнаний пріоритетним засобом для переходу права власності.

Право власності втрачалося (припинялося): якщо річ гинула фізично чи юридично; якщо власник відмовлявся від свого права на річ (передав право власності іншій особі або просто викинув річ); якщо власник позбавлявся права власності без своєї волі (конфіскація речей; придбання права власності на річ іншою особою через давність володіння).

Право власності як основне майнове право римських громадян захищалося за допомогою різних правових засобів, мають мету надати можливість власнику безперешкодно користуватися своєю річчю. Способи, методи та форми охорони права власності досить різноманітні. Розглянемо лише речово-правові засоби захисту права власності, які римське право розробило достатньо ґрунтовно.

Захист права власності здійснювався речовими позовами, які діють проти будь-якого порушника. До них відносили: віндикаційний позов (*actio rei vindicatio*); негаторний позов (*actio negatoria*); прогібіторний позов (*actio prohibitoria*); публіційський позов (*actio publiciana*).

Віндикаційний позов пред'являвся у випадках, коли одна особа стверджувала, що є власником речі, яка знаходиться у володінні іншої особи, і з цієї підстави вимагала повернення речі [3, с. 101].

Позивачем виступав власник речі, який не мав

фактичного володіння. Відповідачем - фактичний володар річі.

Предметом позову була річ зі усіма плодами і доходами.

Недобросовісний власник відповідав за стан річі за період володіння. Мав відшкодувати вартість плодів, отриманих за весь період володіння річчю, але не тільки фактично одержаних, а й тих, які він міг отримати при належній дбайливості. Недобросовісному власнику відшкодовувалися лише витрати, пов'язані із збереженням річі. Крадію ніякі витрати на річ не відшкодовувалися.

Негаторний позов. Власник річі потрібен в захисту і тоді, коли річ залишалася в його володіння, а хтось користувався його річчю так, ніби мав право на річ (наприклад, проганяв худобу через ділянку, посиляючись на нібито право прогону) [3, с. 102]. Тоді виникає підстава пред'явлення негаторного позову. Негаторний позов - позов про усунення порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння річчю. Цей позов передбачав захист повноти права власності від будь-яких незаконних обмежень та вимог. На відміну від віндикаційного позову негаторний позов давався власнику і висувався проти ненаділеного правом річчю особи.

Прогібіторний позов пред'являвся тоді, коли треті особи своєю поведінкою заважали власнику нормально здійснювати своє право власності. Наприклад, зведення стіни, що відгорає будинок, перешкоджало доступу світла у вікна сусідського будинку. Визнавши цей позов обґрунтованим, суд зобов'язував відповідача усунути перешкоду і наслідки досконалих дій і не вчиняти такі дії у майбутньому.

Публіційський позов було запроваджено претором для захисту преторського (бонітарного) права власності. За своєю конструкцією він був таким, як і віндикаційний позов, який було застосовуватися захисту бонітарної власності.

Список використаних джерел:

1. Мирза, С. С. Основи римського права. Альбом схем : Наочний посібник. Одеса : ОДУВС, 2014. 167 с.
2. Підпригора, О. А., Харитонов, Є. О. Римське право : підручник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
3. Основи римського приватного права : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.

ВАСИЛЬЄВ Андрій,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник лабораторії дослідження
проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ РЕФОРМ²

Трансплантація органів і тканин людини фактично є показником рівня розвитку медицини в державі. Як науково обґрунтований метод лікування вона почала формуватися із кінця XIX століття, беручи свій початок від пересадки тканин і

² *Примітка.* Тези підготовано на виконання теми фундаментального дослідження лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ «Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я: євроінтеграційний аспект» (номер реєстрації в УкрІНТЕІ 0124U005235).